

LBRIS

We know
books

KAREN ARMSTRONG

α

BIBLIA

O biografie

Traducere din limba engleză de
ALINA DUMITRU

ORION

CUPRINS

<i>Introducere</i>	7
1. Tora	15
2. Scriptura	38
3. Evanghelia	61
4. Midraș	84
5. Compasiunea	107
6. <i>Lectio divina</i>	132
7. <i>Sola Scriptura</i>	161
8. Modernitatea	189
<i>Epilog</i>	229
<i>Note</i>	239
<i>Glosar de termeni</i>	279

CAPITOLUL 1

TORA

În 597 î.H., Iudeea, micul stat de pe înălțimile Canaanului, iese de sub stăpânirea lui Nabucodonosor, conducătorul puternicului Imperiu Babilonian. S-a dovedit a fi o greșeală catastrofală. Trei luni mai târziu, armata babiloniană asediază Ierusalimul, capitala Iudeei. Tânărul rege se predă pe dată și va fi deportat în Babilon, împreună cu alți zece mii de iudei care făceau ca micul stat să funcționeze: preoți, căpetenii militare, artizani și metalurgi. Părăsind Ierusalimul, exilații au aruncat probabil o ultimă privire spre templul construit pe muntele Sion de regele Solomon (cca 970-930 î.H.), centrul vieții lor spirituale și naționale, îndurerat de conștienți de faptul că probabil nu aveau să îl mai revadă. Temerile lor se vor adevăra: în anul 586, după o nouă rebeliune izbucnită în

Iudeea, Nabucodonosor distruge Ierusalimul și arde din temelii Templul lui Solomon.

Exilații însă nu sunt tratați rău în Babilon. Regele și apropiații săi primesc adăpost confortabil în citadela sudică, iar restul iudeilor, în așezări noi pe malurile canalelor, permițându-li-se să-și vadă de îngrijirea propriilor case. Dar își pierduseră țara, independența politică și religia. Apartțineau poporului lui Israel și credeau că Iahve, zeul lor, le promisese că, dacă aveau să i se închine doar lui, vor putea trăi pentru totdeauna în țara lor. Templul de la Ierusalim, unde Iahve sălășluia, alături de poporul său, era esențial cultului. Dar iată că se aflau acum într-un teritoriu străin, ținuti departe de prezența lui Iahve. Trebuie să fi fost o pedeapsă divină. În repetate rânduri, israeliții nu și-au ținut legământul făcut lui Iahve și au căzut pradă altor zei. Unii dintre exilați au înțeles că, fiind căpeteniile Israelului, era responsabilitatea lor să îndrepte situația, dar cum l-ar fi putut sluji pe Iahve fără Templul care era singurul mijloc de a intra în contact cu zeul lor?

La cinci ani de la sosirea lor în Babilon, un tânăr preot, Ezechiel, a avut o viziune copleșitoare, privind spre râul Chebar. I-a fost cu neputință să vadă ceva cu claritate, pentru că în vârtejul de foc și-n tumultul zgomotelor nu era nimic care să corespundă categoriilor umane, dar Ezechiel a știut că se află în fața prezenței *kavod*-ului, a „slavei“ lui Iahve, care ședea pe tron în sanctuarul din Templu.¹ Dumnezeu a părăsit Ierusalimul și, conducând ceea ce părea a fi un uriaș car de luptă, a venit să trăiască în Babilon, alături de cei exilați. O mână ținând un sul,

inscripționat cu „bocete, plângeri și gemete“, s-a întins spre Ezechiel. „Mănâncă sulul“, i-a poruncit o voce divină, „hrănește-ți trupul și umple-ți măruntaiele cu sulul acesta pe care ți-l dau“. * Când s-a forțat să îl înghită, acceptând durerea și mizeria exilului, Ezechiel a descoperit că „a fost dulce ca mierea“².

A fost un moment profetic. Exilații vor continua să ducă dorul Templului lor pierdut, pentru că în Orientul Mijlociu, în acea vreme, religia era de neimaginat în lipsa unui. ³ Dar vremea când israeliții vor intra în contact cu Dumnezeu lor prin intermediul sfintelor scripturi, mai degrabă decât printr-un altar, nu va întârzia. Cartea lor sfântă nu e una lesne de înțeles. Asemenea sulului lui Ezechiel, mesajul ei este deseori neliniștitor și incoerent. Dar atunci când vor fi depus efortul de a absorbi acest text nedumeritor, de a-l fi făcut parte din ființa lor cea mai lăuntrică, vor simți că au ajuns în preajma prezenței lui Dumnezeu – la fel cum simțeau când vizitau altarul Templului de la Ierusalim.

Dar vor mai trece ani mulți până când religia lui Iahve va deveni o religie a cărții. Exilații au dus cu ei în Babilon numeroase suluri din arhiva regală de la Ierusalim, iar în Babilon le-au studiat și editat. Dacă li se va permite să se

* În funcție de context, citatele biblice în limba română au fost preluate din următoarele surse: Biblia în traducerea lui Dumitru Cornilescu (ediția revizuită, 2016), *Septuaginta*, vol. 1–6, Polirom, 2004–2008, *Biblia după textul ebraic*. Geneza, Humanitas, 2017, *Biblia după textul ebraic*. Exodul, Leviticul, Humanitas, 2019, *Biblia după textul ebraic*. Numerii, Deuteronomul, Humanitas, 2021 și *Biblia după textul ebraic*. Iosua, Judecătorii, Humanitas, 2022 (n. tr.).

întoarce acasă, aceste însemnări ale istoriei și cultului lor vor juca un rol însemnat în restaurarea vieții naționale. Dar scribii nu au considerat aceste scrieri ca sacrosante și s-au simțit liberi să adauge pasaje noi, modificându-le pe cele originare pentru a se potrivi circumstanțelor diferite în care se regăseau. Nu aveau încă, la vremea aceea, noțiunea de text sacru. Este adevărat că în Evul Mediu circulau nenumărate povești despre table divine care au ajuns pe pământ în mod miraculos și care împărtășeau o cunoaștere secretă, divină. În Israel existau legende despre tablele pe care Iahve i le-a dăruit profetului Moise, cu care a discutat față în față.⁴ Dar sururile din arhiva Iudeei nu aveau o astfel de însemnătate și nu au jucat niciun rol în cultul lui Israel.

Israelii, ca majoritatea popoarelor lumii antice, și-au transmis întotdeauna tradiția prin viu grai. În primele lor zile ca națiune, spre anul 1200 î.H., trăiau în douăsprezece triburi pe înălțimile Canaanului, dar considerau că au o descendență și o istorie comune, pe care le celebrau la altare asociate unuia dintre patriarhi sau unor evenimente importante. Barzii lor recitau istoriile epice ale trecutului sacru, iar oamenii își reînnoiau în mod formal legământul care îi reunea pe toți ca *am Yahweh*, „familia lui Iahve“. Deja la această dată timpurie Israelul avea o viziune religioasă clară. Majoritatea populațiilor din regiune au dezvoltat o mitologie și o liturghie care își aveau centrul în lumea zeilor din vremurile primordiale, dar israelii se concentrau pe viața lor cu Iahve în această lume. Încă de la început au gândit istoric, în termeni de cauză și efect.

Din fragmente timpurii prezente în narațiunile biblice putem trage concluzia că israelii credeau că strămoșii lor au fost nomazi. Iahve i-a condus în Canaan și le-a promis că, într-o bună zi, urmașii lor vor deține acel teritoriu. Mulți ani au trăit ca sclavi sub conducerea egipteană, dar Iahve i-a eliberat, prin semne și miracole uimitoare, i-a condus înapoi pe Pământul Făgăduinței, prin intermediul lui Moise, și i-a ajutat să câștige înălțimile Canaanului de la locuitorii indigeni.⁵ Dar încă nu exista o narațiune dominantă: fiecare trib avea propria variantă, fiecare religie avea propriii eroi. În nordul extrem, preoții lui Dan, de pildă, credeau că sunt descendenți ai lui Moise; Avraam, tatăl întregii națiuni, a trăit la Hebron și era popular mai ales în sud. La Gilgal, triburile locale celebrau miraculoasa intrare a Israelului în Pământul Făgăduinței, când apele Jordanului s-au despărțit miraculos, permițându-le trecerea. Locuitorii din Sichem își reînnoiau anual legământul pe care Iosua l-a făcut cu Iahve, după cucerirea Canaanului.⁶

Pe la anul 1000 î.H., sistemul tribal nu mai era adecvat, astfel că israelii au format două monarhii pe înălțimile Canaanului: Regatul lui Iuda, în sud, și mai întinsul și mai prosperul Regat al lui Israel, în nord. Vechile festivaluri ale reînnoirii legământului au dispărut în favoarea ritualurilor regale și a altarelor naționale care aveau în centru figura regelui. În ziua încoronării sale, regele era adoptat de Iahve, devenea un „fiu al lui Dumnezeu“ și membru al soborului divin al lui Iahve. Nu știm multe lucruri referitoare la cultul din regatul de la nord, pentru că istoricii biblici au fost părținitori în privința lui Iuda, dar numeroși psalmi care au

fost incluși în Biblie ulterior erau prezenți în liturghia de la Ierusalim⁷ și arată că iudeii au fost influențați de cultul lui Baal din Siria învecinată, care avea o mitologie regală similară.⁸ Iahve a făcut un legământ neconvențional cu David, întemeietorul dinastiei lui Iuda, promițându-i că urmașii lui vor domni veșnic peste Ierusalim.

Acum, că vechile povești s-au detașat de cult, au căpătat o viață independentă, literaturizată. În timpul secolului al VIII-lea, întregul Orient Mijlociu și estul au fost cuprinse de o revoluție a scrierilor.⁹ Regii comandau documente care le glorificau regimul, și textele erau găzduite în biblioteci. În Grecia, epopeile homerice erau scrise, iar în Israel și Regatul lui Iuda istoricii începuseră să combine vechile povești pentru a crea o saga națională, care s-a păstrat în cele mai vechi straturi ale Pentateuhului, primele cinci cărți ale Bibliei.¹⁰

Istoricii secolului al VIII-lea au construit o narațiune coerentă din variatele tradiții ale Regatului lui Israel și ale Regatului lui Iuda. Cercetătorii au numit povestea sudică a regatului Iuda „J”, deoarece autorii își numeau zeul „Iahve”, în vreme ca saga nordică este cunoscută ca „E”, căci istoricii au preferat titulatura mai formală „Elohim”. Mai târziu, aceste relatări diferite au fost combinate de un editor într-o poveste unică, și ea va deveni coloana vertebrală a Bibliei ebraice. În timpul secolului al XVIII-lea î.H., Iahve i-a cerut lui Avraam să-și părăsească orașul de baștină Ur din Mesopotamia și să se stabilească pe înălțimile Canaanului, unde a făcut un legământ cu el, promițându-i că urmașii lui vor moșteni întreaga țară. Avraam a trăit la Hebron; fiul

său, Isaac, la Beer Șeva, și Iacov, nepotul lui Avraam (numit și „Israel”), s-a stabilit până la urmă în teritoriul rural de lângă Sihem.

În timpul unei foamete, Iacov și fiii săi, întemeietorii celor douăsprezece triburi israelite, au migrat în Egipt, unde, inițial, au înflorit, însă, când au devenit prea numeroși, au fost puși în sclavie și oprimați. În cele din urmă, în jurul anului 1250 î.H., Iahve i-a eliberat, sub conducerea lui Moise. Când au fugit, Iahve a despărțit apele Mării Roșii, astfel ca israeliții s-o poată traversa, dar faraonul și armata lui s-au înecat. Vreme de patruzeci de ani israeliții au rătăcit prin deșertul Sinaiului, la sud de Canaan. Pe muntele Sinai, Iahve a făcut legământ cu Israel și le-a transmis legea, inclusă în cele Zece Porunci înscrise chiar de Iahve pe tabletele de piatră. Iosua, succesorul lui Moise, a condus în cele din urmă triburile peste fluviul Iordan, în Canaan; au distrus toate orașele și satele canaanite, au ucis populația locală și s-au înstăpânit.

Totuși, arheologii israelieni care au făcut săpături în zonă încă din 1967 nu au descoperit nicio dovadă care să susțină această poveste; nu sunt semne ale unei invazii, ale unei distrugerii în masă și nimic care să indice această schimbare amplă la nivelul populației. Consensul istoricilor este că povestea Exodului nu este una istorică. Există mai multe teorii. Egiptul a condus orașele-stat canaanite din secolul al XIX-lea î.H. și s-a retras la sfârșitul secolului al XIII-lea, cu puțin înainte ca primele așezări să apară pe înălțimile Canaanului. Poporul căruia i se spune „Israel” este menționat prima dată în această regiune în jurul anului

1200 î.H. Unii cercetători susțin că israeliții erau refugiați din orașele-stat care dispăreau din câmpiile de coastă. Lor se prea poate să li se fi alăturat triburi din sud, care l-au adus cu ele și pe zeul lor, Iahve, care pare să-și aibă originea în regiunile sudice ale Sinaiului.¹¹ Cei care au trăit sub conducerea egipteană în orașele canaanite probabil că au considerat că au fost eliberate de asupra Egiptului – dar asta în propria lor țară.¹²

Versiunile J și E nu au fost dări de seamă istorice moderne. Ca Homer și Herodot, autorii au inclus legende despre figurile divine și elemente mitologice, care încearcă să explice semnificația a ceea ce s-a întâmplat. Poveștile lor sunt *mai mult* decât istorie. Încă de la începuturi, nu a existat un mesaj unic, dominant, în ceea ce va deveni Biblia. Autorii versiunilor J și E au interpretat saga israeliților foarte diferit, iar editorii de mai târziu nu au făcut nicio încercare de a nivela aceste disonanțe sau contradicții. Istoricii care au urmat și-au luat și ei libertatea de a adăuga la narațiunea JE și de a-i aduce modificări radicale.

Atât în J, cât și în E, de pildă, Dumnezeu era prezentat foarte diferit. J făcea apel la o imagerie antropomorfă, care îi va pune în dificultate pe exegeții ulterioari. Iahve se plimbă prin Grădina Raiului ca un potentat oriental, închide ușa Arcei lui Noe, se înfurie și se răzgândește. În versiunea E avem o perspectivă transcendentă a lui Elohim, care „vorbește” rar și preferă să trimită un înger ca mesager al său. Religia israelită va deveni profund monoteistă, purtând în ea convingerea că Iahve este *unicul* Dumnezeu. Dar nici autorii versiunii J, nici cei ai versiunii E nu credeau asta.

Inițial, Iahve era un membru al adunării divine a „celor sfinți”, peste care zeul El, marele zeu al Canaanului, trona împreună cu consoarta lui, Așera. Fiecare națiune din regiune avea propriul zeu care o patrona, Iahve fiind „cel sfânt al Israelului”¹³. Prin secolul al VIII-lea, Iahve l-a detronat pe zeul El în adunarea divină¹⁴ și a domnit singur peste „cei sfinți”, care erau războinici în armata sa.¹⁵ Niciunul dintre ceilalți zei nu se putea măsura cu Iahve în ce privește loialitatea pe care o arăta poporului său. Aici, nu avea seamăn, nu avea rivali.¹⁶ Dar Biblia arată că până în clipa în care Templul este distrus de Nabucodonosor, în 586, israeliții au venerat o mulțime de alte zeități.¹⁷

Avraam, originar din sud, nu Moise, a fost eroul versiunii J. Cariera lui și legământul pe care l-a făcut cu Dumnezeu îl anunță pe regele David.¹⁸ Pe când versiunea E a fost mult mai interesată de Iacov, un personaj nordic, și de fiul lui, Iosif, care a fost înmormântat la Sihem. Versiunea E nu include nimic din povestea timpurie – Geneza, Cain și Abel, Potopul și rebeliunea de la Turnul Babel –, atât de importantă în versiunea J. Eroul versiunii E a fost Moise, care a fost venerat mai mult în nord, decât în sud.¹⁹ Dar niciuna dintre versiuni nu menționează tablele legii pe care Iahve i le dă lui Moise pe muntele Sinai, lege care va deveni mai târziu un element crucial. Nu exista încă nicio referire la cele Zece Porunci. Ca în orice legendă specifică Orientului Apropiat, tablele legii date lui Moise conțineau, cu siguranță, învățături ezoterice de cult.²⁰ Sinaiul era un element important pentru versiunile J și E, întrucât Moise și patriarhii avuseseră o viziune cu Iahve pe vârful acestui munte.²¹

Prin secolul al VIII-lea, un mic grup de profeți a vrut să-i convingă pe oameni să-l venereze exclusiv pe Iahve. Dar s-a dovedit a fi un gest nepopular. Iahve era neîntrecut ca luptător, dar complet lipsit de expertiză în agricultură; astfel că, atunci când oamenii voiau o recoltă bună, recurgeau firesc – atât în Regatul lui Israel, cât și în cel al lui Iuda – la zeul local al fertilității, Baal, și la sora-soție a lui, Anat, și la obișnuitul sex ritualic pentru a obține o recoltă fertilă. La începutul secolului al VIII-lea, Osea, un profet din regatul de la nord, s-a pronunțat împotriva acestei practici. Soția lui, Gomer, a servit ca prostituată sacră a lui Baal, iar durerea pe care a resimțit-o la infidelitățile ei și-a imaginat că este similară durerii lui Iahve atunci când poporul lui se prostituează cu alți zei. Israelii trebuiau să se reîntoarcă la Iahve, care le putea răspunde tuturor nevoilor. Ritualurile din Templu nu erau de ajutor pentru a-l consola: Iahve voia fidelitate de cult (*hesed*), nu sacrificii animale.²² Dacă vor continua să îi fie infideli lui Iahve, Regatul lui Israel va fi distrus de puternicul Imperiu Asirian, orașele vor fi prădate, iar copiii, uciși.²³

Asiria a avut o putere fără precedent în Orientul Mijlociu; devasta cu regularitate teritoriile vasalilor recalcitranti și deporta populațiile. Profetul Amos, care a predicat în Israel la mijlocul secolului al VIII-lea, a susținut că Iahve purta un război sfânt împotriva Israelului pentru a-i pedepsi nedreptățile sistematice.²⁴ Precum Osea, condamnase prea respectatul cult al lui Baal. Amos a răsturnat cultul lui Iahve cel războinic: Iahve nu mai ținea, ca din reflex, partea Israelului. Amos a afurisit și ritualurile din

Templul regatului de nord. Iahve se săturase de cântările gălăgioase și de harpele ciupite. În locul lor, voia ca „dreptatea să curgă ca o apă curgătoare, și neprihănirea, ca un pârâu care nu seacă niciodată”²⁵. Încă de la această dată scrierile biblice au fost subversive și iconoclaste, provocând ortodoxia dominantă.

Isaia din Ierusalim a fost mai convențional; profețiile lui se conformau cu totul ideologiei regale a Casei lui David. Și-a primit însărcinările profetice spre anul 740, în Templu, unde l-a văzut pe Iahve înconjurat de adunarea divină a făpturilor cerești și l-a auzit pe serafim plângând „sfânt (*qaddosh*), sfânt, sfânt!”²⁶. Iahve era „separat”, „altul” și transcendent în mod radical. Iahve i-a dat lui Isaia un mesaj sumbru: „Până când nu va mai fi nimeni în case și țara va fi pustie de tot”²⁷. Dar Isaia nu se teme de Asiria. El a văzut cum „mărirea” lui Iahve umple pământul²⁸, câtă vreme va sta pe tronul templului său de pe muntele Sion, Iuda era în siguranță, pentru că Iahve, războinicul divin, pornea încă o dată la luptă, pentru poporul său.²⁹

Dar regatul de la nord nu se bucura de această imunitate. Când regele Israelului s-a alăturat unei confederații locale pentru a bloca înaintarea spre vest a Asiriei, în 732, regele asirian Tiglatpalasar al III-lea a descins, ocupând majoritatea teritoriului din Regatul lui Israel. Zece ani mai târziu, în 722, după o nouă rebeliune, armatele asiriene au distrus orașul Samaria, frumoasa capitală a Regatului lui Israel, și au deportat nobilimea. Regatul lui Iuda, care devenise vasal al Imperiului Asirian, a rămas în siguranță, iar refugiații au fugit din nord la Ierusalim, aducând cu ei,

după toate probabilitățile, saga E și oracolele transcrise ale lui Osea și Amos, care văzuseră tragedia. Cândva, la o dată ulterioară, acestea au fost incluse în arhiva Regatului lui Iuda, iar scribii au combinat tradiția „elohistă“ cu povestea versiunii sudice J.³⁰

În timpul acelor ani întunecați, Isaia a fost alinat doar de nașterea iminentă a unui vlăstar regal, un semn că Dumnezeu era încă în Casa lui David: „Iată, fecioara [*almah*] va rămâne însărcinată, va naște un fiu și-i va pune numele Emanuel [Dumnezeu este cu noi].“³¹ Nașterea lui va fi o rază de speranță, „o mare lumină“, pentru poporul traumatizat din nord, care „a umblat prin întuneric“ și prin „țara umbrei“³². Când copilul s-a născut, a fost numit Ezechiel, iar Isaia și-a imaginat întreaga adunare cerească sărbătorind acest prunc de viță regală care, ca toți regii davidieni, va deveni o figură divină și un membru al consiliului lor divin: în ziua încoronării sale va fi numit: „Minunat Sfetnic, Dumnezeu Mare, Părintele Veșnicilor, Domn al Păcii“.³³

Deși istoricii biblici îl venerază pe Ezechiel ca pe un rege devotat care a încercat să scoată în afara legii venerarea zeilor străini, politica sa externă a fost un dezastru. După ce a fost prost sfătuit să se răscoale împotriva asirienilor, în 701, Ierusalimul a fost aproape distrus, împrejurimile trecute prin foc, și Regatul lui Iuda a ajuns un regat neînsemnat. Dar sub regele Manase (687–642 î.H.), care a devenit vasal al Asiriei, soarta Regatului lui Iuda s-a îmbunătățit. Într-o încercare de a se integra în imperiu, a răsturnat legile religioase ale tatălui său, înălțând altare ale lui Baal,

ridicând o efigie a lui Așerah și statui ale cailor soarelui la Ierusalim, a instituit ritualuri de sacrificare a copiilor în afara orașelor.³⁴ Istoricii biblici au fost îngroziți de aceste întâmplări, dar puțini dintre supușii lui Manase au fost surprinși, căci toate acestea se reflectau în cele ce se petreceau în casele lor.³⁵ În ciuda prosperității Regatului lui Iuda, exista o frământare răspândită în zonele rurale care au fost mistuite de focul invaziei asiriene, iar după moartea lui Manase, nemulțumirea mocnită a erupt într-o lovitură de palat, care a dus la detronarea lui Amon, fiul lui Manase, și la întronarea fiului său, Iosia, în vârstă de opt ani.

La vremea aceea, Imperiul Asirian se afla în declin, iar Egiptul în plină ascensiune. În 656 î.H., faraonii au forțat trupele asiriene să se retragă din Levant, iar iudeii au privit cu uimire cum asirienii eliberau teritoriile din fostul Regat al lui Israel. În timp ce marile puteri se luptau pentru supremație, Regatul lui Iuda a fost lăsat de izbeliște. A avut loc o schimbare bruscă a sentimentului național, și în 622 î.H. Iosia a început să repare Templul lui Solomon, memorialul simbolic al epocii de aur a Regatului lui Iuda. În timpul construcției, marele preot Hilchia a făcut o descoperire monumentală, pe care s-a grăbit să i-o comunice lui Șafan, scribul regal. A găsit „sulturile Legii“ (*sefer torah*) pe care Iahve i le-a dat lui Moise, pe muntele Sinai.³⁶

În relatări mai vechi nu există nicio mențiune a transcrierii învățăturilor (*torah*) lui Iahve. În versiunile JE, Moise a transmis oral indicațiile lui Iahve, la fel au răspuns și cei care le-au auzit.³⁷ Reformatorii din secolul al VII-lea au adăugat totuși poveștii JE versuri care explicau cum

Moise „a pus toate poruncile lui Iahve în scris“ și a citit poporului *sefer torah*³⁸. Hilchia și Șafan susțin că acest sul a fost pierdut și că învățăturile pe care le cuprindea nu fuseseră niciodată implementate, dar această descoperire providențială însemna că Regatul lui Iuda putea cunoaște un nou început. Documentul lui Hilchia conținea probabil o versiune timpurie a Deuteronomului, care îl descria pe Moise comunicând o „a doua lege“ (în greacă: *deuteronomion*), cu puțin înainte de moartea sa. Însă Deuteronomul, în loc să fie o scriere mai veche, a fost o scriptură nouă. Nu era deloc neobișnuit ca reformatorii să atribuie idei noi unei mari figuri din trecut. Autorii Deuteronomului au crezut că vorbesc în numele lui Moise, într-o vreme de tranziție. Cu alte cuvinte, că scriau ceea ce Moise i-ar fi spus lui Iosia dacă i-ar fi trecut o „a doua lege“ la momentul acela.

Este primul text israelit care, în loc să consemneze pur și simplu un statu-quo, reclamă o schimbare radicală. După ce textul i-a fost citit cu voce tare, tulburat, Iosia și-a rupt veșmintele și a inaugurat numaidecât un nou program, care urmărea fără abatere noua *torah* dată de Iahve. A ars abomi-națiile lui Manase în Templu și, pentru că israeliții au privit mereu ca ilegitime toate altarele regale ale regatului din nord, a demolat și Templul din Betel și Samaria, i-a ucis pe preoții din sanctuarele regiunilor rurale și le-a profanat altarele.³⁹

Este foarte educativ faptul că autorii Deuteronomului, care au brevetat ideea de ortodoxie a scripturilor, au introdus o legislație uimitor de nouă, care – dacă ar fi fost implementată – ar fi putut transforma vechea credință a lui

Israel.⁴⁰ Pentru a asigura puritatea venerației, au încercat să centralizeze cultul⁴¹, să creeze o magistratură laică, independentă de Templu, și să-i deposeze pe regi de puterile sacre, făcându-i supuși ai *thorei*, ca oricine altcineva. Autorii Deuteronomului au schimbat de fapt frazarea vechilor coduri de legi, poveștile și textele liturgice pentru a-și susține propunerile. Într-un fel, Deuteronomul, cu sfera sa laică, cu ideea sa de stat centralizat și de monarhie constituțională, poate fi citit ca un document modern. Era mai interesat de dreptatea socială decât Amos, și teologia pe care o propunea era mult mai rațională decât vechea mitologie de cult din Regatul lui Iuda⁴²: nu-l puteai *vedea* pe Dumnezeu, și el nu locuia într-o construcție înălțată de om.⁴³ Israelii nu-și dețineau teritoriul pentru că Iahve locuia pe muntele Sion, ci pentru că oamenii îi urmau poruncile.

Reformatorii nu și-au folosit scripturile pentru a păstra o tradiție, așa cum deseori se întâmplă astăzi, ci pentru a introduce o schimbare radicală. Au rescris de asemenea istoria Regatului lui Israel, adăugând materiale noi, care au adaptat versiunile JE la secolul al VII-lea, acordându-i o atenție deosebită lui Moise, care i-a eliberat pe israeliți din Egipt, în epoca în care Iosua spera să se emancipeze de faraoni. Punctul culminant al Exodului nu mai era teofania de pe muntele Sinai, ci darul *sefer torah* și tablele pe care Iahve i le-a dat lui Moise, conținând acum cele Zece Porunci. Autorii Deuteronomului au extins povestea Exodului pentru ca aceasta să includă cucerirea înălțimilor nordice de către Iosua – o copie a cuceririi teritoriilor nordice, întreprinsă de Iosia.⁴⁴ Tot ei au scris și istoria celor

două regate, al lui Israel și al lui Iuda, în Cartea lui Samuel și în Regi, susținând că monarhii davidieni au fost singurii conducători legitimi ai întregului Israel. Istoria lor a culminat în timpul lui Iosua, un nou Moise și un rege mai măreț decât David.⁴⁵

Dar nu toți au fost cuceritori de noua *torah*. Profetul Ieremia, care și-a început cariera cam în această perioadă, îl admira pe Iosua și era de acord cu multe dintre intențiile reformatorilor, însă era rezervat când venea vorba de o scriptură scrisă: „Pana mincinoasă a scribilor“ poate dețurba tradiția printr-o simplă alunecare de peniță, iar un text scris poate încuraja un mod de gândire superficial, care s-ar concentra pe informație mai degrabă decât pe înțelegere.⁴⁶ Într-un studiu dedicat mișcărilor evreiești moderne, eminentul savant Haym Soloveitchik susține că tranziția de la cultura orală la textul scris poate duce la stridente religioase, căci oferă cititorului o certitudine lipsită de realism în privința chestiunilor inefabile.⁴⁷ Religia autorilor Deuteronomului era cu siguranță stridentă. Reformatorii îl descriau pe Moise predicând o politică de suprimare violentă a localnicilor din Canaan: „Să nimiciți toate locurile în care slujesc dumnezeilor lor [...]. Să le surpați altarele, să le sfărâmați stâlpii idolești, să le ardeți în foc copacii închinați idolilor lor, să dărâmați chipurile cioplite ale dumnezeilor lor și să faceți să le piară numele din locurile acelea.“⁴⁸ Au descris, aprobând, masacrarea de către Iosua a locuitorilor din Ai, de parcă ar fi fost un general asirian:

După ce a isprăvit Israel de ucis pe toți locuitorii din Ai, în câmp și în pustie, unde îi urmăriseră ei, și după ce toți au fost trecuți în totul prin ascuțișul sabiei, tot Israelul s-a întors la Ai și a trecut cetatea prin ascuțișul sabiei. În total au fost douăsprezece mii de inși uciși în ziua aceea, bărbați și femei, toți oameni din Ai.⁴⁹

Autorii Deuteronomului au absorbit etosul violent al unei regiuni care a experimentat aproape două sute de ani de brutalitate asiriană. Aceasta este o indicație timpurie a faptului că scripturile reflectă atât eșecurile, cât și punctele culminante ale căutării religioase.

Cu toate că aceste texte erau privite cu venerație, ele încă nu deveniseră „Scriptură“. Oamenii se simțeau liberi să altereze texte mai vechi și nu exista un canon al cărților sacre. Dar începeau să exprime cele mai înalte aspirații ale comunității. Deuteronomicii care celebrau reforma lui Iosua erau convinși că Regatul lui Israel era pe punctul de a pătrunde într-o nouă epocă de glorie, dar în 622 î.H. acesta a fost ucis într-un conflict cu armata egipteană. În decursul câtorva ani, egiptenii cuceresc Ninive, capitala asiriană, și devin cea mai mare putere din regiune. Scurta independență a Regatului lui Iuda ia sfârșit. Vreme de câteva decenii, regii vor pendula între alianțe cu Egiptul și cu Babilonul. Mulți credeau în continuare că Regatul lui Iuda va fi în siguranță atâta vreme cât Iahve este în Templu, cu toate că Ieremia îi avertizase că a înfrunța Babilonul era un gest sinucigaș. În cele din urmă, după două rebeliuni eșuate,

Ierusalimul și Templul sunt distruse de Nabucodonosor în 586 î.H.

În exil, scribii au revenit la sulturile din arhiva regală. Deuteronomicii au adăugat poveștii fragmente care relatează dezastrul pe care îl atribuiău politicilor religioase ale lui Manase.⁵⁰ Dar unii preoți, prin pierderea Templului, și-au pierdut întregul univers, au revenit asupra trecutului și au găsit un motiv de speranță. Învățații numesc P acest strat preoțesc al Pentateuhului, deși nu știm dacă P a fost un autor individual sau, așa cum pare mult mai probabil, o întreagă școală. Versiunea P adaugă versiunilor JE Numerii și Leviticul, bazându-se pe documente mai vechi – genealogii, legi și texte rituale –, unele transcrise, altele transmise oral.⁵¹ Cele mai importante surse au fost „Codul sfințeniei”⁵² (o colecție de legi din secolul al VII-lea) și Documentul Tabernaculului, o descriere a altarului din Cortul lui Iahve, din anii rătăcirii israeliților în deșertul Sinaiului – un punct central al perspectivei din versiunea P.⁵³ Parte din materialul folosit în versiunea P era într-adevăr foarte vechi, dar din el autorii au construit o viziune cu totul nouă, care să servească poporului demoralizat.

P înțelege versiunea Exodului foarte diferit de autorii Deuteronomului. Punctul culminant nu era *sefer torah*, ci promisiunea prezenței neîntrerupte a lui Dumnezeu în timpul anilor de rătăcire prin pustie. Dumnezeu a scos poporul lui Israel din Egipt pur și simplu pentru „a locui (*skn*) în mijlocul fiilor lui Israel”.⁵⁴ Verbul *shakan* însemna: „A duce viața unui locuitor nomad care trăiește în cort.” În locul unei construcții definitive în care să locuiască, Dumnezeu a

preferat să trăiască în „cort”, alături de nomazi; nu era astfel legat de un singur spațiu, ci îi putea însoți oriunde ar fi mers.⁵⁵ Conform versiunii P, cartea Exodului se încheia cu desăvârșirea Tabernaculului: „Slava” lui Iahve umplea cortul, și norul prezenței sale îl acoperea.⁵⁶ Dumnezeu, sugera versiunea P, era încă alături de poporul lui în ultimele sale rătăcirii în Babilon. În loc să încheie saga odată cu cucerirea lui Iosua, versiunea P lasă poporul lui Israel la porțile Pământului Făgăduinței.⁵⁷ Israel nu se definea ca popor pentru că locuia într-o anumită țară, ci pentru că trăia în prezența Dumnezeului său.

În istoria rescrisă din versiunea P, exilul a fost doar ultimul dintr-o serie de migrații. Adam și Eva au fost expulzați din Eden; Cain a fost condamnat la o viață de vagabondaj după uciderea lui Abel; rasa umană a fost divizată la Turnul lui Babel; Avraam a părăsit Ur; triburile au migrat în Egipt, și apoi au trăit ca nomazi în deșert. În ultima lor pribegire, exilații trebuie să construiască o comunitate la care prezența să poată reveni. Printr-o inovație surprinzătoare, versiunea P sugerează că întregul popor face din respectarea purității legilor o chestiune individuală.⁵⁸ Fiecare trebuie să trăiască de parcă ar slui prezenței divine. Poporul lui Israel trebuie să fie „sfânt” (*qaddosh*) și „separat” de Iahve⁵⁹, astfel că versiunea P a creat un mod de a trăi bazat pe principiul separației. Exilații trebuie să trăiască separați de vecinii babilonieni, ținând reguli precise cu privire la dietă și curățenie. Atunci – și numai atunci – Iahve va trăi între ei: „Voi pune lăcașul meu în mijlocul vostru”, spune Dumnezeu, „și mă voi preumbla în mijlocul vostru”.⁶⁰ Babilonul putea